

DENİZCİLİKTE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK: ULUSAL YAZININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN MARITIME: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF NATIONAL LITERATURE

Prof. Dr. Gönül KAYA ÖZBAĞ

Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi, Kocaeli, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-4205-6171

Arş. Gör. Mert HAZAR

Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi, Kocaeli, Turkey
ORCID ID: 0000-0001-5752-7012

Cite As: Kaya Özbağ, G. & Hazar, M. (2021). "Denizcilikte Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(54): 3619-3628.

ÖZET

Günümüzde kurumsal sosyal sorumluluk anlayışını benimseyen işletmeler; kendilerini sadece rakiplerinden farklılaştırabilmekle kalmaz, aynı zamanda toplumla var olan ilişkilerini güçlendirerek itibarlarını da artırır. Bu nedenle gerek işletmeler gerekse işletmenin paydaşları tarafından Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı giderek artan bir ilgi görmektedir. Bu çalışmanın amacı denizcilik alanında Kurumsal Sosyal Sorumluluk konulu ulusal yazında yapılan çalışmaları sistematik bir bakış açısıyla incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 2000-2020 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar YÖK Tez Merkezi, TR Dizin ve Google Akademik veri tabanlarında taranmış, ulaşılan 8 çalışma bu araştırmaya dâhil edilerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Kurumsal Sosyal Sorumluluk alanında ulusal yazında pek çok çalışmaya rastlanırken Denizcilik alanında Kurumsal Sosyal Sorumluluk konusunun yeterince ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 90'ının denizyolu ile yapıldığı göz önüne alındığında, akademik camianın konuyu bilimsel verilerle desteklemesi ve gelişmesine katkıda bulunmasının önemi açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Denizcilik, Bibliyometrik Analiz, Ulusal Yazın

ABSTRACT

In today, businesses which act with the understanding of corporate social responsibility do not only differentiate themselves from their competitors, but also enhance their reputation by strengthening their existing relations with society. Consequently, the concept of Corporate Social Responsibility has gained increasing interest both by businesses and its stakeholders. The aim of this study is to analyze the studies conducted on corporate social responsibility in the field of Maritime with a systematic point of view. For this purpose, the studies conducted between 2000 and 2020 were scanned in YÖK National Thesis Centre, TR Dizin and Google Academic databases, 8 studies were included in this study and subjected to bibliometric analysis. While many studies have been carried out in the field of Corporate Social Responsibility in the national literature, it is noteworthy that Corporate Social Responsibility in Maritime has not been adequately addressed. Considering that approximately 90 percent of world trade is carried out by sea transportation, the importance of the academic community supporting the subject with scientific data and contributing to its development is clearly seen.

Key words: Corporate Social Responsible, Maritime, Bibliometric Analysis, National Literature

1. GİRİŞ

Daha yakın zamanlarda, Enron, WorldCom, Nike ve Shell gibi büyük şirketlerin beklenmeyen etik dışı uygulamaları ve sorumsuz davranışlarının dünya çapında duyulmasından sonra toplumun şirketlere olan güveni sarsılmış ve toplum etik dışı davranan şirketlerin etkilerinin ne kadar yıkıcı olabileceğine tanık olmuştur. Hâlâ devam eden pandemi, dünya ülkelerinin birbirlerine ne kadar bağlı ve bağımlı olduğunu ve bu dolayısıyla bir ülkedeki herhangi sorumsuz bir davranışın ciddi küresel yıkıcı sonuçlara yol açabileceği gerçeğini bir daha tüm dünya topluluklarına göstermiştir. Bu yaz tüm dünya genelinde baş gösteren büyük orman yangınları da yaşadığımız gezegenin artık hiçbir sorumsuz davranışı kaldıramayacak boyuta geldiğini ve dolayısıyla iş ve siyaset dünyasındaki aktörlerin, toplum ve çevre refahını gözetken uygulamalara ajandalarında daha fazla yer açmaları gerektiğini yakıcı bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Hal böyle olunca, bundan otuz yıl önce ilgi görmeyen konular, kuruluşun kâr amaçlı, büyük veya küçük ölçekli, ya da ulusal veya çok uluslu olup olmadığı fark etmeksizin, mevcut tüm kurumsal varlıkları işletirken veya yönetirken kurumsal stratejilere dâhil edilmesi gereken temel konular arasında girmiştir. Çünkü nihayet günümüzün yönetici ve liderleri, paydaşları tarafından artık sadece şirketin finansal performans göstergelerine göre değerlendirilmeyeceklerinin farkına vardılar. Bununla birlikte, işletme üst yönetimin KSS ile ilgili algılarında zamanla gelişen değişim ve dolayısıyla sosyal konularla ilgili olarak gerçekleştirebilecekleri eylemleri araştırmaya artan ilgi, şirketlerin iş süreçlerini ve faaliyetlerini yürütme biçimlerini büyük ölçüde değiştirmeye devam edecek gibi görünüyor.

Ekolojik sistemler kadar insanlık refahı için de giderek önemli bir hale gelen kurumsal sosyal sorumluluk ve buna ilişkin tartışmalar, işletmeler ve toplumlar arasında arzu edilen dengeli ve fayda üreten ilişkiye götürecek yolları ve yöntemleri açığa kavuşturması açısından değerlidir. Toplum ile işletmeler arasında olumlu bir ilişkiye olan ihtiyaç, firmaların kurumsal sosyal sorumluluklarının artan önemini vurgulamaktadır. Günümüzde toplum ve paydaşların beklentileri çok çeşitlilik gösterdiği için kurumsal sosyal sorumluluk kavramının tarihsel yolculuğu, zaman içerisinde kavrama yüklenen anlamların ve buna bağlı olarak artan farkındalık düzeyi ile beraber kurumların sorumluluk alanlarının nasıl değiştiğini açığa kavuşturmaktadır.

Bilindiği üzere dünya ticaretinin %90' ı deniz taşımacılığı şirketleri tarafından gerçekleştirilmekte ve bu rakam göz önüne alındığında denizcilik şirketleri uygulamalarının etkilerinin önemi açıkça görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, kurumsal sosyal sorumluluk kavramının ulusal yazında gerçekleşen gelişimi denizcilik sektörü özelinde incelenecektir. Böylelikle, denizcilik sektöründe kurumsal sosyal sorumluluk kavramının nasıl geliştiği ve KSS konusundaki uygulamalarda hangi alternatif yorum ve yaklaşımların ortaya çıktığını anlamak hem akademisyenlere hem de bu alanda sorumlu davranış göstermek isteyen uygulayıcılara fikir verebilir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kurumsal Sosyal Soruluk Kavramının Tarihsel Gelişimi

Endüstri Devrimi'nin getirdiği sorunlar ve bu sorunların işçi sağlığı ve refahı üzerindeki etkilerine değinen çalışmalar KSS faaliyetlerinin başlangıcı olarak görülebilecek sosyal girişimler ve uygulamalar olarak görülebilir. Bu dönemde, fabrikalarda kadın ve çocukların istihdamıyla ilgili sorunlarını dile getiren ve işçilere adil davranılan Ütopik Fabrika Toplulukları tasarlayan başta Robert Owen (1771-1858) olmak üzere, işletmelerin toplum üzerindeki olumsuz etkilerine karşı sosyal bilinç ve farkındalık sağlayan bir çok önemli düşünürün KSS kavramının gelişimine liderlik ettiği görülmektedir. Aslında Murphy (1978), 1950'lere kadar olan dönemi, işletmelerin ağırlıklı olarak hayır kurumlarına katkıda bulunduğu "hayırseverlik dönemi" olarak sınıflandırır. O dönemde, sektörü etkileme potansiyeline sahip Harvard İşletme Okulu Dekanı Donald K. David yöneticileri, hissedarların mali çıkarlarının yanı sıra, toplumun geniş kesimlerinin çıkarlarını da koruyan daha geniş bir bakış açısıyla bakmaya ve hareket etmeye çağırdı. Spector'a göre Dekan David gibi iş dünyasını etkileyen önemli figürler KSS kavramını, Sovyet Komünizmi tehlikesi olarak algılanan şeye karşı, serbest piyasa kapitalizminin desteklenerek ticari çıkarların artırılması için bir araç olarak kullandılar (Spector, 2008). Dolayısıyla, hem hızlı sanayileşmenin toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin hem de sosyalizm tehdidi algısının, o yıllarda "ticari hayırseverliğin" önemini daha da güçlendirdiği kanısına varılabilir.

Hızla artan ticari faaliyetler, işletmelerin toplum ve çevre üzerindeki etkilerini daha da belirginleştirerek, işletmelerin sorumluluklarının neler olabileceği tartışmasını yaygınlaştırdı. Howard Rothman Bowen (1953) işadamlarının topluma karşı makul sorumluluklarının neler olabileceğini tartıştığı "İşadamların Sosyal Sorumlulukları" başlıklı kitabında sosyal sorumluluğu "iş adamlarının belirli politikaları takip etme, belirli kararları alma veya toplumumuzun amacı ve değerleri açısından arzu edilen eylemleri gerçekleştirme yükümlülüğü" olarak tanımlamaktadır. Bowen, gücün sorumluluk içerdiğine ve iş adamları gibi güçlü grupların, yakın ve uzak ayırt etmeksizin çevresindeki tüm yaşamları derin bir şekilde etkileyebilecek güce sahip olduklarına dikkat çekmektedir. Ona göre, eğer iş adamları ortaya çıkan sosyal sorumluluk fırsatlarını değerlendirip harekete geçmezse, toplumu oluşturan diğer gruplar bu sorumlulukları üstlenmek için adım atacaklar ve işadamları geleceği şekillendirme şansını yitirecektir (Davis, 1960; 73).

Bowen, Chester Barnard'ın (1938) organizasyonların toplumun temel yapısal çerçeveleri olduğu tespitine dayandırarak, işletmelerin topluma daha fazla hesap vermeleri gerektiğini sıklıkla belirtmektedir. Kurumsal ve sosyal performansın önemini vurgulayarak, iş adamlarının kurumsal finansal performanstan biraz daha geniş bir alandaki kararlarının sonuçlarından sorumlu olduğunu açıkça savunur (Abe ve Ruangklikhitku; 2013; 69). Bu bağlamda, iş adamları sadece yönetim kuruluna, hissedarlarına ve vergi tahsildarlarına değil, aynı zamanda işçilere, tüketicilere, tedarikçilere ve topluma karşı tamamen hesap verebilir olmalıdır (Bowen, 1953, p. 159). Kendisi, yöneticilerin işletmeyle ilgili kararlar alırken ekonomik, yasal, ahlaki, sosyal ve fiziksel çevre unsurlarını analiz etmesi gerektiğini yazan ilk yazarlardan biri olması açısından dikkate değerdir (Joyner ve Payne; 2002;301).

KSS literatürü, Bowens'in çalışmasından ve akademisyenlerin önerdiği çeşitli KSS tanımlarından sonra önemli ölçüde genişledi. Örneğin, Davis ve Blomstrom (1966, 12) "yöneticilerin firmalarının dar kapsamlı

ekonomik ve teknik çıkarlarının ötesine bakmaları, karar ve eylemlerinde tüm sosyal sistem üzerindeki etkileri dikkate almaları gerektiğini” belirtmiştir. Benzer şekilde McGuire, sosyal sorumluluk fikrinin, kurumun sadece ekonomik ve yasal yükümlülüklerinden ibaret olmadığını, aynı zamanda bu yükümlülüklerin ötesine uzanan topluma karşı da belli sorumlulukları kapsadığını savunmaktadır (alıntı: Carroll, 1999, 271). 1960'ların sonlarında bazı sosyal ve çevresel kaygılar yeni bir KSS dalgasına yol açmıştır. Ralph Nader'in öncülüğünde tüketicinin korunması faaliyetleri, çevre korumaya yönelik sosyal hareketler, Greenpeace gibi sivil toplum örgütlerinin oluşturulması ve ayrıca işgücünün çalışma standartlarına ilişkin bilincin artmasıyla birlikte bir takım sosyal düzenleme ve politikalara olan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Giderek sayısı artan büyük yerli ve ulus ötesi şirketler, toplumda artan hassasiyeti yoğunlaştırmış, KSS kavramı daha politik ve ideolojik olarak tartışılmaya başlanmış ve konuyla ilgili hükümet düzenlemesi talepleri kavrama yeni boyutlar kazandırmıştır. Ekonomik Kalkınma Komitesi ekonomik sistemin daha iyi çalışmasını sağlayacak kamu politikaları konusunda talepler artınca, işletmelerin toplum ile işletme arasında değişen sosyal sözleşmeyi yansıtmaları ve topluma karşı daha geniş sorumlulukları olması gerektiğini desteklemiştir (Carroll, 1999; Marens, 2008; Abe and Ruanglikhitku; 2013). Dahası, komitenin 1971 tarihli “Ticaret Şirketlerinin Sosyal Sorumlulukları” yayınında, işletmenin sosyal sorumluluk beklentilerine cevap vermemesi durumunda hükümetin yasal önlemler alacağı fikrini öne sürerek sorumluluklarını üstlenmeyen şirketlere bazı yaptırımlar geleceği sinyalini vermiştir (Williams, 2013; 10).

Böylelikle, 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beynamesi'nden sonra, Uluslararası Sivil Sözleşme ve Siyasi Haklar (1966), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966), Çevre Koruma Ajansı (EPA), Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu (EEOC), Mesleki Güvenlik ve Sağlık İdaresi (OSHA) ve Tüketici Ürün Güvenliği Komisyonu (CPSC) gibi bir dizi ulusal ve uluslararası sözleşmeler işletmelerin uyması gereken sorumlulukların kapsamını yasal olarak genişletir. Preston ve Post (1975; 102), kamu politikası sürecinin önemini vurgulamak için “sosyal sorumluluk” yerine “toplumsal sorumluluk” terimini tercih ettiklerini vurgulamış olsalar da, kamuoyu politikası, işletme ve toplum etkileşimini işlevsel hale getirmek için çok kısıtlayıcı olduğundan, araştırmacılar tarafından bu öneri yeterince kabul görmez (Wartick ve Cochran, 1985; 762). Diğer yandan Carroll (1979) “işletmenin sosyal sorumluluğunun, toplumun belirli bir zamanda sahip olduğu kuruluşların ekonomik, yasal, etik ve isteğe bağlı beklentilerini kapsadığı” kanaatindeydi. 1970'lerin sonlarına doğru ilk kez Carroll (1979) tarafından KSS kavramı kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal cevap verebilirlik ve sosyal konuları içeren üç boyutlu bir kavram olarak tanımlanmıştır.

Daha sonra, Wartick ve Cochran (1985) Carroll'un önerdiği “kurumsal sosyal cevap verebilirlik” boyutuna benzer olan “kurumsal sorumluluk performansı” kavramını öne sürerek, ilke, politika ve süreç (3P) olarak üç boyutlu KSS modelini geliştirir (Abe ve Ruanglikhitku; 2013;10). Geliştirdikleri bu modellerle yazarlar, KSS faaliyetlerini ekonomik sorumluluk, kamu sorumluluğu ve sosyal cevap verebilirlik olarak üç ayrı alana ayırarak sınıflandırdılar (Wartick and Cochran; 1985). Wartick ve Cochran'ın modeli üzerinden Wood (1991), meşruiyet, kamu sorumluluğu ve yönetsel takdir hakkı olarak adlandırılan üç kurumsal davranış ve sonuç ilkesiyle KSS farklı bir şekilde yeniden boyutlandırmıştır. Meşruiyet olgusu, Preston ve Post'un (1975) sosyal ve ekonomik sistemler iç içe geçen ortak bir çevrede faaliyetlerini sürdürdükleri için birbirine bağımlı kavramlar olduğu fikrine dayanmaktadır. Yazar, Freeman'ın (1984) paydaş bakış açısı ile paralel olarak, şirketlerin paydaş menfaatlerine zarar vermesi ve bu zararı telafi etmemesi durumunda meşruiyetini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabileceğine dikkat çeker. Kamu sorumluluğu ise sosyal sorumlulukların şirketin çıkarları, operasyonları ve eylemleriyle ilgili olması gerektiğini öne sürer. Şirketlerin doğrudan kendileri tarafından yaratılan sosyal sorunları iyileştirmekten sorumlu olmaları gerektiği görüşünden hareketle bu konularda yönetimin insiyatif alması şirketin lehine gelişecektir.

Wood'un geliştirdiği modele Swanson (1995), karar verme sürecinde etik değerlerin önemini vurgulayarak katkıda bulunmuştur. Araştırmacı, normatif standartlara uygun politikalar tasarlayarak, yönetici, organizasyon ve kurum seviyesine özgü, fayda ve refah yaratan görevler ekleyerek ve ahlaki motivasyonu ele alarak firmaların “iyi bir toplum” yaratmaya katkıda bulunabileceğini öne sürmektedir. Öte yandan, Schwartz ve Carroll (2003) Carroll'un dört KSS kategorisini ekonomik, yasal ve etik olmak üzere üç boyuta indirir. Son zamanlarda, Avrupa Komisyonu (2011) KSS'nin çevre ve toplum üzerindeki etkilerinden dolayı her şirketin sorumluluğu olduğunu belirtmektedir. Avrupa Komisyonu, işletmelerin sosyal, çevresel, etik ve insan hakları ile ilgili kaygılarını işletme faaliyetlerine ve ana stratejilerine dahil etmek için paydaşlarıyla yakın işbirliği içinde bir süreçte olmaları gerektiğini daha sık dile getirmeye başladığı ve firmaların bu söylemlerden hareketle KSS faaliyetlerine daha önem verdikleri görülmektedir.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, akademisyenlerin ve iş dünyasının sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir kalkınma kavramlarından etkilendiği ve KSS ile yakından ilişkili olan bu yeni görüşü tartıştığı görülmektedir. Bu terim ilk olarak, 1987 yılında Sürdürülebilir Kalkınma Bilgi Platformu tarafından yayınlanan Brundtland raporu olarak da bilinen “Ortak Geleceğimiz”de yayımlanmıştır. Bu rapora göre, sürdürülebilir kalkınma “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme kabiliyetinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayabilmesi” olarak tanımlanmaktadır (WCED, 43). Bu yayından sonra, ‘sürdürülebilir kalkınma’ tanımı birçok kurum ve kuruluş tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü tarafından, sürdürülebilir kalkınmanın gelişim sürecinin biyolojik veya ekolojik, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç boyuta dayandığı ifade edilmekte ve bu üç boyuta dayanan birçok sürdürülebilir kalkınma tanımı yapılmıştır. Örneğin 3P olarak ifade edilen people (insan), planet (gezegen), prosperity (refah) “üçlü sonuç” kavramı (Elkington, 1994) “sosyal, ekolojik ve ekonomik” olmak üzere üç ayrı boyutun birbirleriyle olan etkileşiminin başka bir şekilde ifade edilme çabasıdır.

1992 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) ile Sürdürülebilir kalkınmanın unsurları olan ekonomik gelişme, sosyal kalkınma ve çevresel korumanın entegrasyonu için küresel boyutta ortak çaba sarf edilmesi gerektiğine vurgu yapılmış ve sürdürülebilirlik ile ilgili sorunlar toplumun her kesiminde tartışılır hale gelmiştir. Bu tartışmalar beraberinde sosyal ve çevresel etkilerin şirketler tarafından kurumsal olarak açıklanması gereğini doğurdu ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) Çokuluslu İşletmeler Rehberi, Birleşmiş Milletler (BM) Küresel İlkeler Sözleşmesinin on ilkesi, ISO 26000 Sosyal Sorumluluk Rehberlik Standardı, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Çok Uluslu Şirketler Üzerine Üçlü Prensiplendirge ve Sosyal Politika, BM İş Hayatı ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri gibi çeşitli uluslararası düzenlemeler şirketlere raporlama ve geri bildirim verme sorumluluğu getirdi. Sürdürülebilirlik kavramına olan bu ilgi KSS'nin gelişimi üzerinde de olumlu etkiler yaratmış ve KSS bildirimlerinin geliştirilmesine neden olmuştur. Grewal ve Darlow (2007), bir firmanın topluluğuyla olan ilişkisinde “bana güven”den “bana göster”e geçiş süreci olarak isimlendirdiği bu durum, dünyada yaygın olarak kabul görmüş uluslararası standartların benimsenmesinden daha ötesine geçerek bunlara uymayı taahhüt eden örgüt düzeyini ifade eder. Paydaşlar için yaratılan değer ve etkinin ifade edildiği bu raporlar KSS faaliyetlerinin erişilebilir ve karşılaştırılabilir olmasını sağlaması açısından da önemlidir.

2.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Denizcilik Sektöründe Gelişimi

Ekonominin diğer herhangi bir sektörü gibi, denizcilik sektörü de, ulusal ve uluslararası deniz taşımacılığı aktörlerinin veya diğer paydaşların baskısı altında rekabetçi bir pazarda sürdürülebilir ve farklılaştırıcı bir strateji arayışında zamanla KSS'yi benimsemiştir. Fakat diğer sektörlerde kıyasla, KSS politikalarını benimseme veya gönüllü KSS faaliyetlerinde bulunmada denizcilik şirketlerinin oldukça düşük seviyede katılımcı oldukları söylenebilir. Skovgaard “Corporate Social Responsibility in the Maritime Industry” (2018) kitabının, kendi bölümünde “Kurumsal Süreçlere Yanıt: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çalışması” bu isteksizliğin arkasındaki bazı nedenleri tartışıyor. Kitaba göre, denizcilik çok geleneksel ve muhafazakar bir endüstridir ve böyle gelişmesinin iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki denizciliğin işletmeden işletmeye (B2B) pazar segmentinde faaliyet göstermesidir. Nihai tüketiciye daha yakın olan B2C pazarlarda ise şirketler KSS anlayışı ile hareket etme eğilimine sahiptirler. Geçmiş yıllarda yapılmış çalışmalar (Haddock-Fraser and Fraser 2008; Gonzalez-Benito and Gonzalez - Benito 2006) KSS raporlama faaliyetleri ile pazara yakınlık arasında olumlu yönde bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan Wolf ve Seuring (2010) B2B pazarlarda çoğu müşterinin temel kaygısının fiyat olduğuna vurgu yapmaktadır.

Kitaba göre denizcilik şirketlerinin KSS uygulamalarında düşük seviyede katılımcı olmalarının diğer bir nedeni ise sektörün faaliyetlerini düzenleyen uluslararası kuruluş ve düzenlemelerin yaygın olmasıdır. Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), deniz taşımacılığının emniyet, güvenlik ve denizdeki deniz kirliliğinin önlenmesinden sorumlu Birleşmiş Milletler'in uzman ajansıdır. IMO, Uluslararası düzenleyici rejimi geliştirmek adına STCW (Gemi Adamlarının Eğitim, Belgelendirme ve Vardiya Tutma Standartları), SOLAS (Denizde Can Güvenliği), MARPOL (Denizlerin Gemilerden Kirlenmesini Önleme) ve MLC (Denizcilik Çalışma Sözleşmesi) ile yasal dayanağı olan küresel araçlar tasarlamıştır. Bu yasal araçlar uluslararası dayanağı olup tüm gemilere uygulanabilmekte ve denizcilik sektörünü kurumsal davranışa yönlendirmektedir. Ayrıca, her ne kadar KSS faaliyetlerini tam olarak kapsamasa da çoğunlukla bu faaliyetlerin yerine geçebilecek regülasyonlar sunmaktadır. KSS anlayışının benimsenmesinde kurumsal baskıların önemli bir rol oynamasına karşın denizcilik Şirketlerinin pazarın taleplerine karşı daha duyarlı olduklarını ortaya koyan Gekara ve Tang (2020) Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetlerinin benimsenmesinde potansiyel müşteri beklentilerinin önemli rol oynadığını da vurgulamaktadır. Limancılık

sektöründe değer yaratmayı Kurumsal Sürdürülebilirlik açısından inceleyen Stein ve Acciaro (2020) KSS uygulamalarının limanlarda rekabetçi üstünlük getirdiğini bibliyometrik bakışla ortaya koymuştur. Uluslararası denizcilik yazınında sıkça konu olmasına karşın, Türkiye’de bu kavramın ne kadar ilgi gördüğü ve tüm dünyada yoğun bir şekilde hissedilen KSS sorunlarını ve konularını inceleme gerekliliğinin ne derece ulusal akademik yazınında etkili olduğu merak konusudur. Dolayısıyla bu çalışma, denizcilikte KSS kavramının Türkiye’nin akademik dünyasında yerini belirlemeye odaklanmıştır.

3. YÖNTEM

Bibliyometri terimine ilk kez Alan Pritchard tarafından “Theory of the National and International Bibliography” eserinde rastlanılmıştır. Pritchard (1969)’a göre bibliyometri, kitaplar ve diğer haberleşmede kullanılan araçların matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle uygulanması olarak ifade edilmektedir. Broadus (1987) bibliyometrinin fiziki olarak yayınlanmış birimlerin veya bibliyografik birimlerin veya her ikisinin de nicel çalışması olduğunu belirtmektedir. Norton (2001) ise bibliyometriyi metinlerin ve bilginin ölçüsü olarak tanımlamıştır. Bibliyometrik çalışmaların kullanım alanı oldukça geniştir ve çeşitli disiplinler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bonilla (2015) etkin bir bibliyometrik analizi sağlamak için gerekli göstergelerin belirlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bu amaçla çalışmada ulaşılan yayınların konularına, amaçlarına, bulgularına, yıllarına ,anahtar kelimelerine, kurumlarına, alınan atıf sayılarına, yazım dillerine ve yayınlandıkları dergilere göre analizleri yapılmış, analiz sonucunda elde edilen veriler grafikler ve tablolar yardımıyla görselleştirilerek açıklanmıştır. Çalışmada ulusal yazındaki verilerin toplanmasında; 2000-2020 yılları arasında TR Dizinde, Google Akademik’te ve YÖK Tez Merkezi’nde taranan “Kurumsal sosyal sorumluluk” ve “Denizcilik” kelimelerinin beraber yer aldığı yayınlar incelenmiştir. Araştırma sonucunda konu özelinde 6 makale ve 2 teze rastlanılmış, bu yayınların bibliyometrik analizi yapılmış ve rapor olarak sunulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Ulusal Yazında; Ulakbim Tr Dizin , Google Akademik ve Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanlarında Yer Alan Denizcilik Alanında Kurumsal Sosyal Sorumluluk Konulu Yayınların Analizi

Ulusal Yazında; Ulakbim Tr Dizin, Google Akademik ve YÖK Tez Merkezi’nin veri tabanlarında “Denizcilik” ve “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” kavramlarının beraber yer aldığı tarama kısmında 2000-2020 yılları arasında arama yapıldığında toplam 8 adet yayına rastlanılmıştır. (Tablo 1.)

Tablo 1. “Denizcilik” ve “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” Alanlarında Veri Tabanlarındaki Yayınların Analizi

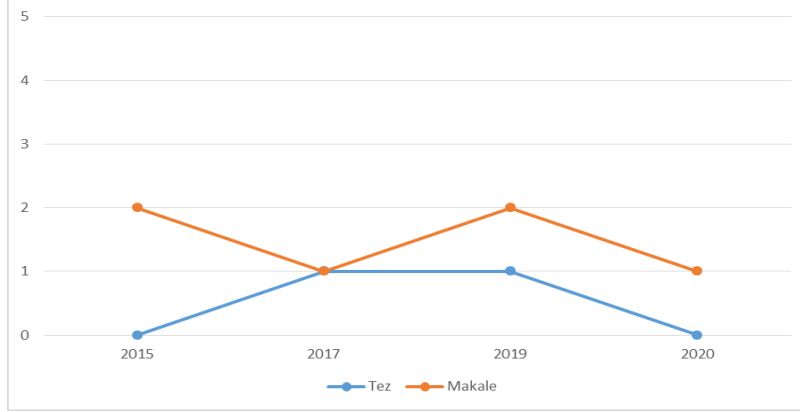
Yazar / Yayın Yılı	Veri Tabanı	Yayın adı	Konu	Amaç	Bulgular
Çetin ve Şakar,2015	Ulakbim Tr Dizin	Value-Driven Corporate Social Responsibility In Ports	Denizcilik ve limancılık yazınında daha çok çevresel boyutları üzerinde durulan kurumsal sosyal sorumluluk konusu ele alınmaktadır.	Avrupa’daki seçilmiş deniz limanlarının kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını belirlemek	Araştırma sonuçlarında, liman yönetimlerinin daha çok liman paydaşlarının sorumluluğu, eğitimsel, kültürel ve sportif faaliyetlerde gönüllülük ve dürüstlük, raporlamada şeffaflık gibi etik değerler üzerinde durduğu ortaya çıkmıştır.
Çetin vd. 2015	Ulakbim Tr Dizin	Sürdürülebilirlik Raporlamasında Paydaş Katılımı: Türkiye’deki Firmaların Analizi	Firmaların kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesi	Çalışmanın amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik raporlarının, paydaş yönetimi ve paydaş katılımı açısından incelenmesi.	Çalışmanın bulguları; incelenen raporların paydaşlar ile ilgili açıklamalarda paydaş yönetimi kavramını ön planda tuttuğunu, ancak paydaş katılımı ile ilgili açıklamaların yetersiz olduğunu göstermektedir.
Özbağ,2019	Ulakbim Tr Dizin	Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Üretim Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkileri	Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) algısının Üretim Karşıtı İş Davranışları (ÜKİD) üzerindeki etkileri	Bu çalışma, KSS algısının üretim karşıtı iş davranışı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.	Araştırma sonuçları, çalışanların KSS algısı ile ÜKİD’nin başkalarına zarar verme ve geri çekilme boyutları arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğunu desteklemektedir. Diğer yandan, çalışanların KSS algısı ile ÜKİD’nin

					üretimden sapma, sabotaj ve hırsızlık boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir
Sanrı ve Kamanlı,2020	Ulakbim Tr Dizin	Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Gemi Acentelerinde Bir Uygulama	Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) algısının ögütsel bağlılık üzerine etkileri	Çalışmada denizcilik işletmelerinden biri olan gemi acentelerinde çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır	Çalışma sonucunda kurumsal sosyal sorumluluk algısının çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ancak işten ayrılma niyeti üzerinde negatif bir etkisinin olduğu saptanmıştır.
Cebeci,2017	YÖK Tez Merkezi	Corporate Social Responsibility In Turkish Maritime Industry: A Research On Shipowning Businesses	Gemi sahibi işletmelerde kurumsal sosyal sorumluluk algısı	Türkiye’deki gemi sahibi işletmelerde kurumsal sosyal sorumluluğu inceleyen literatürdeki ilk çalışma olarak bir boşluğu doldurmak	Bu çalışma ve literatürdeki birçok çalışma, şirket büyüklüğü ve KSS uygulamaları doğru orantılı olduğunu ortaya koydu. KSS uygulamaları düzenli hat taşımacılığına göre düzensiz hat taşımacılığında yaygın olarak kabul gören bir uygulama değildir.
Koca, 2019	Google Akademik	Türk Denizcilik Sektöründe Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Kurumsal Ve Toplumsal Yarar Algısı Üzerine Bir Çalışma	Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Kurumsal Ve Toplumsal Yarar Algısı	Bu çalışma, Türkiye’de denizcilik sektöründe Kurumsal Sosyal Sorumluluk anlayışında toplumsal ve kurumsal yarar algısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.	Sektörde KSS çalışmaları genel olarak sponsorluk desteği olarak sağlanırken; bu destek etkinlik bazında kalmakta, süreklilik kazanamamaktadır. Denizcilik sektöründe paydaşlar arasında KSS önceliklerini daha iyi belirlemeye ve anlamaya ihtiyaç bulunmaktadır.
Çıkıkcı ve Sigali,2019	YÖK Tez Merkezi	Integrated Reporting In Shipping Industry: An Analysis of International Shipping Companies	2010-2018 yılları arasında hazırlanan ve yayımlanan Uluslararası denizcilik işletmelerinin entegre raporları, yıllık raporları, sürdürülebilirlik raporları ve kurumsal sosyal sorumluluk raporlarının analizi	Bu çalışma, denizcilik işletmelerinin finansal ve finansal olmayan raporlarının IIRC (Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi) entegre raporlama çerçevesine uygunluğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır.	Sonuçlar, denizcilik işletmelerinin uyum puanlarının örneklem dönemi içinde artan bir eğilim sergilediğini göstermektedir. İşletmelerin uygunluk sonuçlarının çerçeve sonrası dönemde önemli ölçüde yüksek olduğunu göstermektedir.
Arlı,2017	Google Akademik	The Importance Of Social Responsibility In The Preference Of Port Operations By International Commerce Companies - A Study In Kocaeli Area / Turkey	Liman yönetimlerinin benimsedikleri sosyal sorumluluk algısının ticarete etkisi	Bu araştırmanın amacı uluslararası ticaret şirketlerinin; liman yönetimlerinin uyguladığı sosyal sorumluluk anlayışının uluslararası ticarete şirketleri için ne kadar etkili olduğunu belirlemektir.	Sosyal sorumluluk kavramının en kısa kargo elleçleme süresi, en düşük kargo elleçleme maliyeti, hasarsız ve herhangi bir kargo elleçleme kaybı olmadan dördüncü sırada yer aldığı görülmüştür. Liman işletmecilerinin sosyal sorumluluk kavramını diğer faktörlerden daha fazla vurgulamaları ve tanıtım faaliyetlerinde sosyal sorumluluğu daha fazla vurgulamaları önerilmektedir

Veri tabanlarındaki çalışmalar değerlendirildiğinde; genellikle *Kurumsal Sosyal Sorumluluk* algısının işletmenin paydaşları üzerindeki etkilerinin incelendiği söylenebilir.

4.2. Yıllara Göre Dağılım

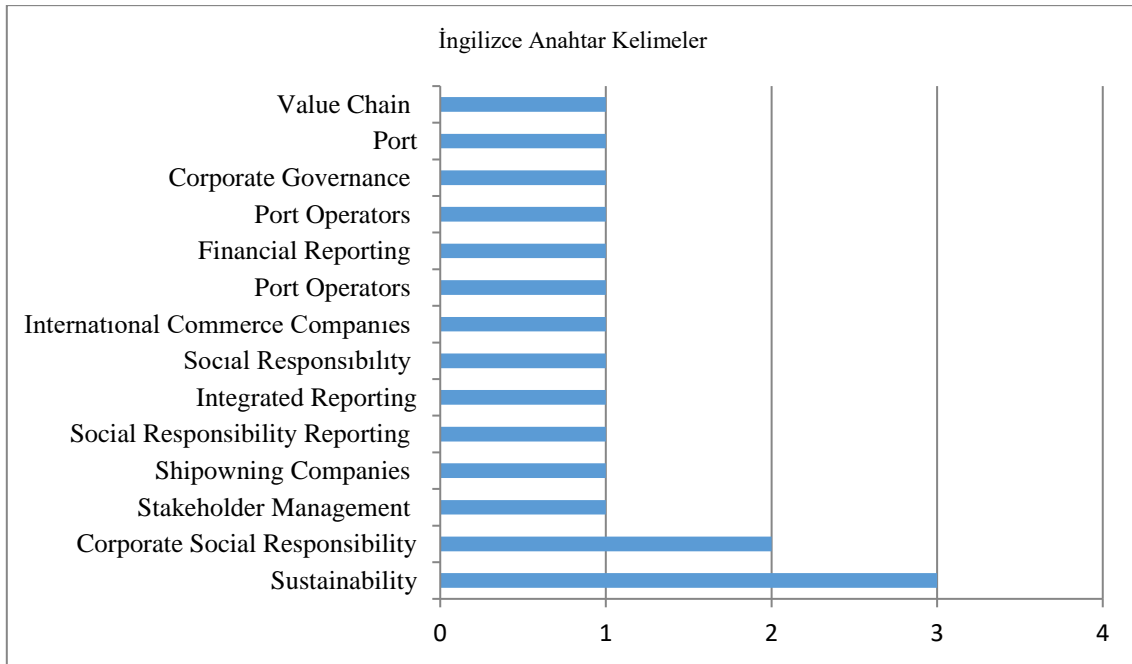
Şekil 1'de 2000-2020 yılları arasında yazılmış TR Dizin ve Google Akademik veri tabanlarında yer alan makalelerin ve YÖK Tez Merkezi veri tabanında yer alan tezlerin sayısal dağılımı verilmiştir.

Şekil 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları

Yıllara göre yayın sayıları incelendiğinde 2015 yılına değin *Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Denizcilik* alanında ulusal yazında hiçbir yayın bulunmazken 2015 yılında 2 adet makalenin yayınlandığı ,2017 yılında ise konu ile ilgili ilk kez bir tezin yayınlandığı dikkat çekmektedir.(Şekil 1) *Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Denizcilik* konusu üzerine çok fazla çalışmanın ulusal yazında yer almadığı literatürde bir boşluğun var olduğu görülmektedir.

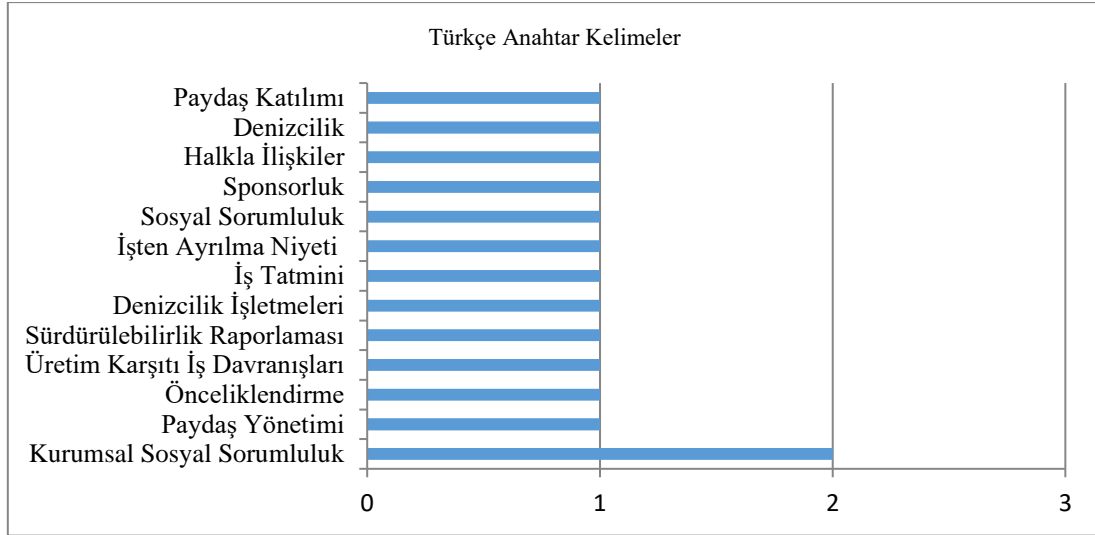
4.3. Ulusal Yazındaki Çalışmalarda İngilizce Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Şekil 2. İngilizce Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Ulusal yazında yazılan İngilizce makalelerde *Corporate Social Responsibility* ve *Sustainability* kelimelerinin en sık kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir.

4.4 Ulusal Yazındaki Çalışmalarda Türkçe Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Şekil 3. Türkçe Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Ulusal yazında yazılan Türkçe makalelerde, *Kurumsal Sosyal Sorumluluk* en fazla kullanılan anahtar kelime olduğu yorumu yapılabilir ancak, kullanılan anahtar kelimelerde bir sıklığın var olmadığı görülmektedir.

4.5. Kurumlara Göre Yayın Dağılımı

Tablo 2. Kurumlara Göre Yayın Dağılımı

Kurum Adı	Yayın Sayısı	
	Frekans(n)	Yüzde(n)
Dokuz Eylül Üniversitesi	4	50
Kocaeli Üniversitesi	3	37.5
Doğuş Üniversitesi- Yeditepe Üniversitesi	1	12.5
Toplam	8	100

Yayınlara göre dağılımı analiz edildiğinde ulusal yazındaki bilimsel makalelerin tamamının üniversite bazlı çalışmalar olduğu; alandaki en fazla çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi tarafından yapıldığı, Kocaeli Üniversitesi Denizcilik Fakültesinin ise yayın sayısında Dokuz Eylül Üniversitesini takip ettiği dikkat çekmektedir. (Tablo 2.)

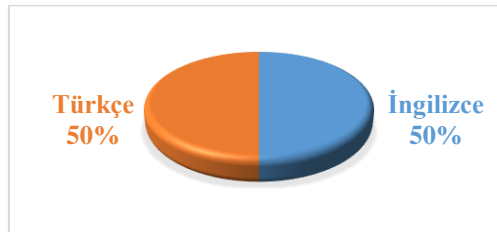
4.6. Çalışmaların Alınan Atıf Sayılarına Göre Dağılımı

Tablo 3. Çalışmaların Alınan Atıf Sayılarına Göre Dağılımı

Yazar / Yayın Yılı	Makale Adı	Atıf Sayısı
Çetin ve Şakar, 2015	Value-Driven Corporate Social Responsibility In Ports	3
Çetin vd. 2015	Sürdürülebilirlik Raporlamasında Paydaş Katılımı: Türkiye'deki Firmaların Analizi	13

Tablo 3' de 2000-2020 yılları arasında yazılmış olan makale ve tezlerin atıf sayılarına göre dağılımı görülmektedir. Yazılan tezler herhangi bir atıf almazken, makalelerden sadece ikisinin atıf aldığı görülmektedir. Atıf alan çalışmaların her ikisi de Dokuz Eylül Üniversitesi'ndeki akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ulusal çalışmaların 2015 yılında 13 çalışma ile en yüksek atıf sayısına ulaştığında dahi, sonraki senelerde ulusal yayınların hiç atıf almaması ulusal düzeyde yapılan çalışmaların bile ulusal literatürden faydalanmadıklarının bir göstergesidir.

4.7. Yazım Diline Göre Yayın Dağılımı

Şekil 4. Yazım Diline Göre Yayın Dağılımı

Yazım diline göre yayınlar incelendiğinde 4 yayının (%50) Türkçe , 4 yayının (%50) ise İngilizce olarak yapıldığı görülmektedir.

4.8. Dergilerin Dağılımı

Tablo 4. Dergilerin Dağılımı

Dergiler	Makale Dağılımı	
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	14.28
Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi	1	14.28
Akademik Hassasiyetler	1	14.28
Tesam Akademi	1	14.28
İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi	1	14.28
Muhasebe Enstitüsü Dergisi	1	14.28
International Scientific Journal "Trans Motauto World"	1	14.28
Toplam	7	100

2000-2020 yılları arasında yazılmış olan makalelerin yayımlandığı dergilere göre sayısal dağılımı Tablo 4'te yer almaktadır. *Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Denizcilik* konusu ile yapılmış tüm makalelerin hepsi farklı birer dergide yayımlanmıştır. Dergilerde yayınlanan çalışmalarda bir sıklık gözlenmemektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Denizcilikte Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile ilgili olarak Türkiye’de, ulusal yazında yer alan çalışmaları inceleme amacıyla TR Dizin, YÖK Tez Merkezi ve Google Akademik’te toplam 8 çalışma incelenmiştir. Bu çalışmalardan ilki 2015 yılında Çetin ve Şakar tarafından “*Limanlarda Değer Odaklı Kurumsal Sosyal Sorumluluk*” adı ile Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde yayımlanmış, TR Dizinde taranan bir makale çalışmasıdır. Konu ile ilgili YÖK Tez Merkezi’nde taranan ve erişime açık olan ilk tez çalışması ise 2017 yılında Cebeci tarafından “*Gemi sahibi işletmelerde kurumsal sosyal sorumluluk algısı*” adı ile Dokuz Eylül Üniversitesi’nde yayımlanmış çalışmadır. 2015 yılının ulusal yazında öncü çalışmaların yapıldığı ilk dönem olduğu söylenebilir. Yıllara göre dağılım incelendiğinde çalışmaların dağınık bir şekilde varlık gösterdiği görülmektedir. Yapılmış çalışmaların çoğu bilimsel makale olmakla birlikte Kurumsal Sosyal Sorumluluk algısının daha çok kavramsal boyutları üzerinde durulduğu ve işletmenin paydaşları üzerinde yarattığı algının araştırma konusu olarak seçildiği gözlenmektedir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmalarda Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramının Sürdürülebilirlik konseptiyle beraber çalışmalarda yer aldığı gözlenmiştir. Her ne kadar 2015 yılından itibaren veri tabanlarında çalışmalara rastlanılsa da konunun literatürdeki bolluğundan söz edilemez. Çalışmaların aldığı atıf sayılarındaki azlık, ulusal düzeydeki çalışmaların dahi ulusal literatürden faydalanmadığının bir göstergesidir. Bu çalışma, ulusal yazındaki konu ile ilgili var olan çalışmaları inceleyerek, alandaki bir boşluğa işaret edip, araştırmacıların bu konu üzerine dikkatini çekmeye çalışmaktadır. Araştırma aynı zamanda bazı kısıtlamaları da beraberinde getirmektedir. Uluslararası yazın bu çalışma dâhilinde incelenmemiştir. Gelecekteki çalışmaların kapsamını genişleterek uluslararası yayınları da araştırmaya dâhil etmeleri önerilebilir. Bu çalışmayla elde edilen genel bakış açısını detaylandırarak bir yaklaşım izlenmesi de derinlemesine bilgi edinimini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Abe, M., & Ruangkhitku, W. (2013). Convergence and Coherence in International CSR Instruments: Implications for business in the Asian and Pacific Region. In R. Ratnayake (Ed.), *From corporate social responsibility to corporate sustainability: Moving the agenda forward in Asia and the Pacific* (pp.1–102). New York: United Nations.

Carroll, A.B. (1999). CSR: Evolution of a definitional construct. *Business and Society, Academy of Management Review*, 4, 497–505. 38, 268.

Arli E. (2017). “The Importance Of Social Responsibility In The Preference Of Port Operations By International Commerce Companies - A Study In Kocaeli Area _ Turkey.Pdf”, T.Y.

Bonilla, C. A. José M. M., Carolina T. A. (2015). *Economics In Latin America: A Bibliometric Analysis, Scientometrics*, Cilt:105, Sayı:2, Ss. 1239-1252.

Bowen, H. R. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*. New York: Harper&Row.

Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate social performance.

- Broadus, R. (1987). Toward A Definition Of “Bibliometrics”. *Scientometrics*, 12(5-6), 373-379
- Cebeci, O.(2017) “Corporate Social Responsibility In Turkish Maritime Industry: A Research On Shipowning Businesses”, T.Y., 154.
- Çetin, Ç. K.; Varan, S.; Fişkin C. S. (2015). “Sürdürülebilirlik Raporlamasında Paydaş Katılımı: Türkiye’deki Firmaların Analizi”. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6, Sy 1
- Çetin, Ç. K & Şakar G.D. (2015). “Value-Driven Corporate Social Responsibility In Ports”, T.Y., 25.
- Çıkıkcı A. & Sigali S. (2020). “Integrated Reporting In Shipping Industry: An Analysis Of International Shipping Companies”. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi - Journal Of Accounting Institute*, Sy 62
- Davis, K. (1960). Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities? *California Management Review*,2(3), 70–76.
- Davis, K., & Blomstrom, R. (1966). *Business and its Environment*. New York: McGraw-Hill.
- Elkington, J. (1994) Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*, 36, 90-100.
- Grewal D. & Darlow N. J. (2007). The Business Paradigm for Corporate Social Reporting in the Context of Australian Seaports, *Maritime Economics & Logistics*, 2007, vol. 9, issue 2, 172-192
- Joyner, BE & Payne, D. (2002). “Evolution and Implementation: a study of values, business ethics and corporate social responsibility”, *Journal of Business Ethics*, 41(1), 297-31.
- Koca. Y. (2019). “Türk Denizcilik Sektöründe Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Kurumsal Ve Toplumsal Yarar Algısı Üzerine Bir Çalışma”, 34.
- Marens, R. (2008). The Hollowing Out of Corporate Social Responsibility: Abandoning a Tradition in an Age of Declining Hegemony. *McGeorge Law Review*, 39, 867–870.
- Murphy, M., & Vives, J. (2013). Perceptions of Justice and the Human Rights Protect, Respect, and Remedy Framework. *Journal of Business Ethics*, 116(4), 781–797.
- Norton, M. J. (2001). *Introductory Concepts In Information Science*. Medford, NJ: Information Today, Inc.
- Ozbag G. (2019). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Üretim Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkileri”. *Tesam Akademi Dergisi*, , 167-85.
- Preston, L. E., & Post, J. E. (1975). *Private management and public policy: The principle of public responsibility*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Pritchard, A. (1969). “Statistical Bibliography Or Bibliometrics? ” *Journal Of Documentation* 24, 348-349
- Sanri Ö. & Kamanli A. I (2020). “Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Gemi Acentelerinde Bir Uygulama”, T.Y., 16.
- Schwartz, M. S., & Carroll, A. B. (2003). Corporate social responsibility: A three-domain approach. *Business Ethics Quarterly*, 13(4), 503–530.
- Spector, B. (2008). Business Responsibilities in a Divided World: The Cold War Roots of the Corporate Social Responsibility Movement. *Enterprise & Society: The International Journal of Business History*, 9(2), 314–336.
- Skovgaard, J. (2018). Response to institutional processes: A study of corporate social responsibility in Danish shipping companies. In L. L. Froholdt (Ed.), *Corporate Social Responsibility in the Maritime Industry*, (ss. 279-293)Cham, Springer,
- Swanson, D. L. (1995). Addressing a theoretical problem by reorienting the corporate social performance model. *Academy of Management Review*, 20, 43-64.
- Wartick, S. L., & Cochran, P. L. (1985). The Evolution of the Corporate Social Performance Model. *Academy of Management Review*, 10(4), 758–769.
- Williams, O. F. (2013). *Corporate Social Responsibility: The Role of Business in Sustainable Development*. London: Routledge.